

PERSPECTIVA

Legnickie Studia
Teologiczno-Historyczne
Rok VII 2008 Nr 1 (12)

Ks. Tadeusz Fitych

ODKRYWANIE „NOWEJ TWARZY” I GENIUSZU MIEJSCA KUDOWY-ZDROJU

MAŁA ARCHITEKTURA SAKRALNA A PARK KULTUROWY
I KRAJOBRAZOWY

N I S Z E

Wielki gość Kudowy-Zdroju¹, ksiądz kardynał Karol Wojtyła, jako papież Jan Paweł II w „małym polskim Rzymie”, położonym malowniczo na siedmiu wzgórzach nad Wisłą, w królewskim Sandomierzu o wielowiekowej historii (osada z X w.), dnia 12 czerwca 1999 r. podarował nam jedno z ważkich wyznań:

z wszystkimi tu zgromadzonymi wielbię Boga
za to *wielkie duchowe dziedzictwo*, które w czasach zaborów,
w czasach niemieckiej okupacji
i w czasach totalitarnego zniewolenia przez system komunistyczny
pozwoliło ludziom tej ziemi zachować narodową
i chrześcijańską tożsamość.

---

¹ Ks. kard. Karol Wojtyła w podróży z Krakowa do Litomierzyc w dniu 15 kwietnia 1974 r. zatrzymał się w domu Sióstr Służebniczek w Kudowie Zdroju. Fakt ten dokumentuje tablica odsłonięta 16 października 2001 r.

*Trzeba się nam wsłuchiwać z ogromną wrażliwością
w ten głos przeszłości, aby wiarę i miłość do Kościoła i Ojczyzny
przeprowadzić, przenieść przez próg roku 2000
i przekazać następnym pokoleniom.*

Tu z łatwością możemy sobie uświadomić,
jak bardzo czas człowieka, czas wspólnot i narodów
nasycony jest obecnością Boga i Jego zbawczym działaniem.

Czermna z kościołem parafialnym pw. św. Bartłomieja (to jedna z 20 najstarszych parafii Ziemi Kłodzkiej, najstarsza wzmianka pochodzi z 1354 r.) jest z jednej strony, pomimo błędnych sformułowań zawartych w opracowaniach leksykograficznych, niekwestionowaną „starówką” dzisiejszego miasta Kudowa-Zdrój i – co więcej – doskonale wpisuje się w *genius loci* „Zakątka Pana Boga”², ma bowiem po swych obu stronach dwie lokalne kapliczki maryjne (kultywowane od lat 30. XIX w.), z drugiej zaś strony jest nie tylko „pomostem” pomiędzy sanktuariami maryjnymi Ziemi Kłodzkiej (aż pięć z nich były znanymi już w średniowieczu)³, a sanktuariami maryjnymi północnych Czech, [ponadto] ale i była jednym z ważnych „węzłów” dla ścieżek i dróg pątniczych (nb. korzystali z niego m.in. nawet pielgrzymi mieszkający w okolicach Brna).

Jednym z bogactw kulturowych Ziemi Kudowskiej, obok najstarszej architektury sakralnej, miejsc pielgrzymkowych, kurortów o europejskiej famie (nb. Kudowa z końcem XIX w. była pierwszym kardiologicznym kurortem Niemiec), wód mineralnych, krajobrazów, Parku Gór Stołowych, jest nadal słabo zbadana i w nikłym stopniu prezentowana kultura duchowa i materialna enklawy etnicznej, która została odnotowana w literaturze naukowej jako mieszkańcy tzw. „Czeskiego zakątka”. Podstawowym kluczem hermenutycznym do zrozumienia sygnalizowanej kultury duchowej i materialnej jest m.in. adagium pochodzące z czasów chrześcijańskiej starożytności. Głosi ono, iż: *Duszą kultury jest kultura duszy. Z tego względu w naszych przemyśleniach pragniemy wykorzystać pojęcie tzw. kultury duszy.*

---

² Zob. m.in. *W kraju Pana Boga. Źródła i materiały do dziejów Ziemi Kłodzkiej od X do XX wieku (Im Hergottsländchen...)*. Oprac. A. Herzig, M. Juchniewicz. Kłodzko 2003; TENZE. *Dzieje Ziemi Kłodzkiej*. Hamburg – Wrocław 2006.

³ Aż pięć z nich ma średniowieczny rodowód: 1) Bardo Śl. – XIII w. (najstarsze obok Krzeszowa na Śląsku); 2) Niemojów k/Różanki – ok. 1300; 3) Stary Wielisław – ok.

W sytuacji kiedy zarówno etnografowie, jak też historycy sztuki, konserwatorzy zabytków sztuki, muzealnicy, a także historycy świeccy jak i kościelni oraz pasjonaci historii swych małych ojczyzn, nie tylko nie dokonali nawet inwentaryzacji przejawów życia codziennego mieszkańców Ziemi Kłodzkiej ostatnich stuleci i związanych z nim takich przejawów jak obrzędy i zwyczaje (związane z rytmem roku liturgicznego i kalendarzowego), opowiadania, pieśni, przysłowia i porzekadła ludowe, a wreszcie mała architektura sakralna, ale zarazem nie wyszli poza przyczynkarski wymiar nielicznych publikacji na powyższe tematy, pragniemy skupić naszą uwagę na małej architekturze sakralnej.

Wychodzimy z założenia, że w znacznym stopniu u genezy powstawania oraz pielęgnowania obiektów małej architektury sakralnej, stoi rzeczywistość kultury duszy mieszkańców Ziemi Kudowskiej, naszpikowanej wręcz kapliczkami i krzyżami oraz ścieżkami pątniczymi.

Przechodząc do problematyki małej architektury sakralnej należy zauważyć fakt, że badacze, którzy ją potraktowali przyczynkarsko, dotychczas w zasadzie nie uwzględniali tak istotnej kategorii jak nisze – obecne na ścianach prywatnych budynków mieszkalnych i użytkowych. To właśnie ta kategoria będzie punktem wyjściowym naszych badań.

Inwentaryzacyjno-badawcze prace w kwestii małej architektury sakralnej Ziemi Kudowskiej zawężamy z jednej strony wyłącznie do miejscowości dawnego „czeskiego zakątka” związanego z historycznym rozwojem struktury terytorialnej parafii pw. św. Bartłomieja w Czermej (najstarsza wzmianka z 1354 r.), a z drugiej do przestrzeni czasowej ostatnich dwóch stuleci.

I. MAŁA ARCHITEKTURA SAKRALNA – NISZE

1. Mając na uwadze fakt, że ludność tych ziem bardzo często była doświadczana wojnami, epidemiami, kataklizmami i trudnymi warunkami atmosferycznymi, dlatego to przez znaczną część interesującego

---

1340 r.; 4) Ołdrzykowice – ok. 1450 r.; 5) Szalejów Górny – późne średniowiecze. Zob. K. DOLA. *Obecność Kościoła na Ziemi Kłodzkiej w średniowieczu*. „Świdnickie Studia Teologiczne” 3:2006 nr 3 s. 19-20.

nas okresu czasowego, w celu przetrwania i godnego życia oraz utrzymania swych licznych rodzin tutejsi mieszkańcy ciężko zmagali się z przeciwnościami i ubóstwem.

W tej sytuacji cel, forma i przesłanie nisz domów prywatnych wzniesionych i odnawianych z wielkim wysiłkiem finansowym, z pewnością musiały wypływać z pewnej motywacji, czy też religijności, bądź też z panującego w regionie stylu życia codziennego. Z tego też względu wydają się one być stosunkowo czułym „sejsmografem” pobożności i mentalności, przede wszystkim ich pierwszych właścicieli, jak też osób dziedziczących te budynki, a w innej mierze osób w nich zamieszkałych po II wojnie światowej.

2. Zatrzymajmy się nad treścią dwóch użytecznych dla nas pojęć: nisza i szczyt domu.

Szczyt – to w architekturze dekoracyjne zwieńczenie elewacji budynku lub jego fragmentów (np. otworów bramowych, okiennych), ukształtowane na kompozycyjnym schemacie trójkąta.

W zależności od stylu architektonicznego szczyt zdobiony jest m.in.: sterczynami, uskokami, wnękami, arkadami, pilastrami.

Nisza – wnęka, wgłębienie w fasadzie, murze lub w ścianie wewnątrz budynku o różnym kształcie; przeznaczona do celów zdobniczych i kultowych.

Stawiano w niej figurki, posągi, urny. W okresie manieryzmu stosowano nisze puste, bez elementów dekoracyjnych. W architekturze wgłębienia tego typu bywały najczęściej prostokątne lub półokrągłe, zamknięte u góry półkoleściami lub przesklepione w formie konchy, niekiedy zwieńczone gzymsem lub małym frontonem.

3. Już na wstępie możemy stwierdzić, że mieszkańcy „czeskiego zakątka” wykorzystywali architektoniczny element niszy dla celów w pierwszym rzędzie kultowych, ale także i zdobniczych. Na podstawie przeprowadzonej wiosną 2008 r. wstępnej inwentaryzacji możemy stwierdzić kolejno:

A) W dziewięciu ‘dzielnicach’ Kudowy-Zdroju – byłych wsiach i osadach „czeskiego zakątka” – odnotowano istnienie 57 nisz:

a) największe natężenie i wymowne zróżnicowanie ich występowania stwierdzamy kolejno w:

– Czermnej (59,3%) = 32 (*na szczycie* – 24; *na ścianie* – 5).

Przy czym aż 94 % tutejszych nisz znajdujemy w Czermnej Dolnej i Średniej (konkretnie: do Pomnika Trzech Kultur; od tego miejsca idąc w górę do granicy Czermnej Górnej spotkamy jedynie 2 nisze). Ponadto przy głównym szlaku komunikacyjnym Czermnej, tzn. ulicy Kościuszki znajdujemy 20 nisz, a w pobocznej ulicy Chrobrego 12 nisz;

– Słonem (22,2%) = 12 (*na szczycie* – 9; *na ścianie* – 1);

– Małej Čermnej (5,6%) = 3 (*na szczycie* – 3);

– Jakubowice (3,7%) = 2 (*na szczycie* – 2);

– Brzozowie, Bukowina, Kudowa, Pstrązna i Žd’arke (1,8%) – 1.

B) Prawdopodobny czas powstania nisz:

a) trzy najstarsze nisze z 57 zachowanych – tzn. pochodzące z ok. połowy XIX w. – znajdujemy na dwóch budynkach usytuowanych w Czermnej Dolnej: z 1844 r. – ul. Chrobrego 31 oraz z 1853 r. – ul. Kościuszki 5 oraz na jednym z kompleksu byłych domów tkaczy – Kościuszki nr 76;

b) w okresie od drugiej połowy XIX w. do przełomu XIX/XX w. powstała większość nich czyli około 40;

c) natomiast niezmiernie trudno w sposób jednoznaczny wskazać nisze powstałe po 1945 r., czyli po osiedleniu na tych ziemiach ludności polskiej i w 1972 r. zastąpieniu tymczasowej administracji kościelnej pełną jurysdykcją kościelną metropolity wrocławskiego;

d) z kolei z niewielkim współczynnikiem błędu możemy twierdzić iż od końca lat 90. XX w. na nowopowstałych budynkach powstało około 10 nisz lub kultowych zdobień ścian⁴.

Uwagę należałoby zwrócić chociażby na dojrzałe pod względem artystycznym rozwiązanie jakie istnieje w Bukowinie 1 – Orlik (od 1

⁴ Znajdujemy je m.in. w Czermnej – ul. Kościuszki 17, 86, 95A, 96, 120 (?), 176 (?); ul. Chrobrego 3 (?), 107; w Słonem nr 3, 47 (?), 52 oraz Bukowinie – 1.

września 1991 r.)⁵: św. Franciszek z Asyżu z ptakami – patron ekologii; oraz na rozwiązanie naznaczone duchem postmodernizmu jakie znajdujemy w Czermnej Dolnej – Kościuszki 1. Tutaj na szczycie domu w 2 prostokątnych niszach (usytuowanych nieco wyżej) umieszczono figurki Matki Bożej z Lourdes, ale niemalże paralelnie w dwóch kolejnych pobliskich niszach znajdujemy już wyobrażenia dwóch krasnali.

C) Funkcja kultowa i przesłanie płynące z nisz:

a) najczęściej występujące figurki:

wobec faktu 9 pustych nisz (co do których nie posiadamy żadnych danych) w kwestii pozostałych 48 nisz możemy powiedzieć, że właściciele poszczególnych domów i ich rodziny czciły naturalnie *Trójcę Świętą*, odwoływały się do pośrednictwa *Pana Jezusa* oraz orędownictwa następujących siedmiu świętych:

- *obraz Trójcy Świętej* (reprodukcja na papierze) na ścianie przed wejściem do tzw. szopki ruchomej, w Czermnej Górnej;
- *Pana Jezusa*, w pięciu typach ikonograficznych: Praskie Jezulatka (1)⁶; Dzieciątko Jezus z krzyżem (1); Jezus chłopiec (1); Pan Jezus (2); Serca Pana Jezusa (2)⁷;
- *Matki Bożej* (27) w ośmiu typach ikonograficznych: Matki Bożej z Lourdes (9 i 1 nieistniejąca); Matki Bożej Królowej świata (5); Popiersia Najśw. Serca MB (1); Matki Bożej z Dzieciątkiem Jezus i symbolem Serca Pana Jezusa (1); Matki Bożej z Dzieciątkiem Jezus w geście błogosławieństwa (2); Matki Bożej Różańcowej (1); Matki Bożej (5); symbolu graficznego Niepokalanego Serca Maryi Panny (1);

---

⁵ Z inicjatywy Państwa Kaiserów z Wrocławia i Pstrążnej, dzięki finansowemu wsparciu katolickiego duchownego z Holandii i przy koordynacji ze strony dyrektora Orlika Bronisława Kamińskiego doszło do rehabilitacyjnego pobytu grupy dzieci z Czarnobyli. W związku z nim nastąpiło umocowanie figurki św. Franciszka z Asyżu – patrona ekologii.

⁶ Co jest interesujące, w tzw. „czeskim zakątku” figurka ta występuje jedynie raz i to w łukowej niszy na szczycie domu przy ul. Pstrążna 9, gdzie urodziła się jedna z najstarszych mieszanek tej części Kudowy Zdroju Maruška Hauschke.

⁷ Figurka tego typu występuje w Czermnej Dolnej, ul. Chrobrego 31 w domu wzniesionym w 1844 r.

- św. *Antoniego* z Dzieciątkiem Jezus na ręku (3);
- św. *Floriana* (3);
- św. *Józefa* (3⁸ oraz 3 nieistniejące);
- św. *Jana Nepomucena* (2);
- św. *Franciszka z Asyżu* patrona ekologii (1);
- św. *Jadwigi Śl.* z bryłą kościoła w prawej ręce (1);

b) występowanie kilku wyobrażeń postaci świętych w jednej niszy:

- Czermna Średnia, Chrobrego 36:
w łukowej niszy muru umieszczono polichromowane figurki św. Rodziny (od lewej św. Józefa, MB i z przodu kilkuletniego Jezusa). Niszę ozdobiła zewnętrzna obwódka o kształcie odwróconej litery „U” wykonanej z biało-zielonych płytek ceramicznych.
- Czermna Średnia, Chrobrego 107:
w domu wzniesionym wspólnie, w łukowej niszy (obramowanej ciemnozielonym kolorem) znajdujemy trzy gipsowe figurki. W centrum umieszczono największą z nich: Pana Jezusa z prawą dłonią uniesioną do błogosławieństwa oraz symbolem serca na piersi; z lewej strony – nieco niższa figurka MB Królowej świata z Dzieciątkiem Jezus na prawym ręku. Z prawej strony niewielka figurka Najświętszego Serca Pana Jezusa.
- Kudowa-Górna, ul. 1 Maja nr 48:
w domu wzniesionym w 1900 r., na ścianie (równoległej do ulicy) w kwadratowej niszy umieszczone zostały trzy gipsowe figurki: od lewej św. Józef z Dzieciątkiem na lewej ręce; Dzieciątko Jezus trzymające krzyż i Matka Boża.

c) zamiana figurki świętego:

- Czermna Średnia, Chrobrego 63:
wcześniejszą figurkę św. Floriana zastąpiono figurką MB z Lourdes;
- Mała Čermna – nr 1:
figurka św. Józefa została zastąpiona figurką Matki Bożej;

---

⁸ Aktualnie figurki św. Józefa znajdujemy w niszach Kudowy-Zdroju, ul. 1 maja 48 oraz Słone 16. Natomiast zaginęły dwie figurki św. Józefa w Malej Čermnej nr 1 i 45.

– Žďárky – 10:

Aktualnie w niszy znajduje się obraz MB z Dzieciątkiem Jezus (wcześniej była tu figurka Matki Bożej z Lourdes. Po lewej stronie figurki dostrzegamy krzyżyk, a z prawej sztuczny kwiatek w doniczce.

d) łączne występowanie niszy i kapliczki:

– Czerмна Dolna, Chrobrego 51:

popiersie Najśw. Serca MB i naziemna kapliczka tzw. „Krzyż A. Rokitenskigo” z 1891 r.;

e) Zamiany nisz na małe ogrodowe groty i kapliczki:

– Słone – 52:

z powodu wykonywania przyłącza energii elektrycznej niszę z obecną w niej figurką Matki Bożej w koronie i z Dzieciątkiem Jezus na lewym ramieniu przebudowano na niewielkich rozmiarów grotę ogrodową, do której poprowadzono oświetlenie elektryczne.

f) najbardziej interesująca forma przesłania:

funkcja kultowa użytego symbolu religijnego i porzekadła ludowego:

– Kościuszki – 5:

na szczycie domu, widnieje zamiast niszy lub obrazu tym razem napis: *An Gottes Segen* IHS * Ist alles gelegen. Joseph Spata 1853*⁹. Przy czym przy skrócie IHS – nad poprzeczną belką H namalowano mały krzyżyk, a pod nią symbol serca (jest to symbol często stosowany przez kamieniarzy drugiej połowy XIX w.).

W całości zapis stanowi zarówno interesującą ozdobę, ale zarazem pełne treści teologiczne przesłanie i ważne chrześcijańskie wyznanie. Należy tu zauważyć, iż IHS to pierwsze trzy litery imienia „Jezus” w języku greckim. Inne wytłumaczenie tego zapisu to również skrót: *In*

---

⁹ W domu o dawnej numeracji – nr 23, w okresie II wojny światowej żył m.in. przedstawiciel młodszej generacji tej rodziny tzn. syn Josepha Franza Spata (*07 XII 1878 Czerмна. Z kolei jego syn utonął w Stawie Zdrojowym). Por. N. BARTONITSCHKE. *Genzeck – Tscherbeney – Ortsplan und Einwohner verzeichnis* [2007], (Grenzecker Hefte 1; maszynopis) s. 21.

Hoc Signo, IESUS HOMINUM SALWATOR, Iesus Homo Sanctus, Iesum Habemus Socium. Trzeci odczyt tego zapisu to skrót znaku Towarzystwa Jezusowego – Jezuitów (*IESU Humilis Societas*).

Ujmując rzecz generalnie należy zauważyć orędownictwo świętych jako konkretne przeżywanie prawdy zawartej w symbolu wiary. W Kościele bowiem wszyscy wierni uczestniczą w jego świętości; dzięki temu jedyny Kościół Chrystusa stanowi wspólnotę (komunię) wszystkich świętych. Obcowanie Świętych, przypomina *Katechizm Kościoła Katolickiego* (nr 948), ma dwa znaczenia ściśle ze sobą powiązane: komunია w rzeczach świętych¹⁰ i komunია między osobami świętymi¹¹. Kościoły, zarówno Wschodu jak i Zachodu uznają, że komunია z Chrystusem wyrażana i celebrowana w Eucharystii, umożliwia wzajemne wstawiennictwo wszystkich wiernych i wskazuje na jego potrzebę.

Modlitwa za zmarłych i wstawiennictwo świętych, którzy odeszli z tego świata, za wiernymi żyjącymi, wyrażają jedyną i niepodzielną więź – obcowanie świętych.

Wiara w obcowanie świętych wyraża jednak o wiele więcej niż tylko wspólnotę wszystkich wiernych zjednoczonych przez Słowo i sakramenty. Jest ona czymś więcej niż wzajemne dzielenie się dobrymi uczynkami i zasługami przez wiernych żyjących i zmarłych. Jedyny Kościół Chrystusowy istnieje jako komunია, jako nierozdzielna jedność, która jest odbiciem i uosobieniem w świecie komunii trynitarniej: Trójca Święta jest obecna i działa wewnątrz Chrystusowego Kościoła.

¹⁰ KKK 948: Pojęcie „komunია świętych” ma więc dwa znaczenia, ściśle ze sobą powiązane: „komunია w rzeczach świętych (*sancta*)” i „komunია między osobami świętymi (*sancti*)”.

Sancta sanctis! – „To, co święte, dla tych, którzy są święci” – taką aklamację wypowiada celebrans w większości liturgii wschodnich w czasie podniesienia świętych Darów przed udzieleniem Komunii. Wierni (*sancti*) są karmieni Ciałem i Krwią Chrystusa (*sancta*), by wzrastać w komunii Ducha Świętego (*Koinonia*) i przekazywać ją światu.

¹¹ KKK 828: Kanonizując niektórych wiernych, to znaczy ogłaszając w sposób uroczysty, że ci wierni praktykowali heroicznie cnoty i żyli w wierności łasce Bożej, Kościół uznaje moc Ducha świętości, który jest w nim, oraz umacnia nadzieję wiernych, dając im świętych jako wzory i orędowników (*Lumen gentium*, 40, 48-51).

„W ciągu całej historii Kościoła w okolicznościach najtrudniejszych święte i święci byli zawsze źródłem i początkiem odnowy” (ChL 16). Istotnie, *świętość Kościoła jest tajemniczym źródłem i nieomylną miarą jego apostołskiego zaangażowania oraz misyjnego zapалу* (ChL 17). Zob. J. FONTBONA. *Świętych obcowanie*. Kielce 2006.

D) *Funkcja ozdobna:*

a) gdy idzie o kształt i usytuowanie nisz:

– w użyciu mieszkańców w zdecydowany sposób przeważały nisze „łukowe” (czyli zamknięte u góry półkolistie) – 39 (72,2%); przed niszami prostokątnymi – 8 (14,8%) i skrzynkowymi – 1 (1,8%).

Niewielkich rozmiarów nisze, w większości wypadków, miały bardzo prostą formę (tzn. bez obramowań) i pozostawały zamknięte w postaci oszklonego skrzydła okiennego o odpowiednim kształcie.

– szczyt był najczęstszym miejscem sytuowania nisz, bowiem aż w 74% czyli 40 zinwentaryzowanych przypadkach); ściany domów były już znacznie rzadziej wykorzystywanego do celu bowiem tylko 14,8% (8 przypadków) a inne lokalizacje już tylko w 6 przypadkach.

– w dwóch przypadkach na szczycie domu wykorzystano dwie nisze:

* Czermna Dolna, Kościuszki 17 (rozwiązanie współczesne):

2 nisze prostokątne i dwukrotnie figurka MB z Lourdes;

* Czermna Dolna, Chrobrego 19 (rozwiązanie z XIX w.):

2 nisze łukowe i dwie figurki MB oraz Pana Jezusa.

– inne formy zdobienia:

* Kościuszki – 5:

na szczycie domu, pokrytego deskowaniem (ciemnego koloru) widnieje zamiast niszy lub obrazu tym razem treść ludowego porzekadła tzn. napis: *An Gottes Segen * IHS * Ist alles gelegen. Joseph Spata 1853.* Jest interesującym fakt, iż asteriski i symbol IHS zostały namalowane białą farbą, a pozostałe słowa napisu bardzo ciemną, która przy pełnym oświetleniu jest praktycznie niewidoczna. Przy czym przy skrócie IHS – nad poprzeczną belką H namalowano mały krzyżyk, a pod nią symbol serca (jest to symbol często stosowany przez kamieniarzy drugiej połowy XIX w.).

– szczyty domów, ściany i nisze najciekawsze po względem artystycznym:

zatrzymując się przy najciekawszych rozwiązaniach szczytów należy wskazać chociażby dwa gospodarstwa istniejące w Czermnej Dolnej:

* Kościuszki – 5:

na szczycie domu, pokrytego deskowaniem zamiast niszy lub obrazu tym razem widnieje napis: *An Gottes Segen * IHS * Ist alles gelegen.*

Joseph Spata 1853¹³. Asteriski i symbol IHS zostały namalowane białą farbą, a pozostałe słowa napisu bardzo ciemną.

* Chrobrego – 19:

w szczycie domu znajdujemy dwa pilastry, interesująco rozbudowane elementy gzymsów oraz inne elementy dekoracyjne, nad którymi dominują: 2 nisze łukowe i dwie figurki – Matki Bożej oraz Pana Jezusa.

* Chrobrego – 31:

w domu wzniesionym w 1844 r. znajdujemy jeden z najpiękniejszych XIX-wiecznych szczytów całego „Czeskiego zakątka”. Wśród licznych użytych tu elementów zdobniczych i architektonicznych (wykazują one dużą zbieżność ze szczytem domu przy Chrobrego 19), znajdujemy już trzy pilastry, bogate pod względem artystycznym gzymsy i elementy zdobnicze, nad którymi dominuje niewielkich rozmiarów nisza łukowa z figurką Najświętszego Serca Pana Jezusa i dwoma niewielkimi aniołkami.

* Bukowina – 1:

św. Franciszek z Asyżu – patron ekologii.

II. PARK KRAJOBRAZOWY I PARK KULTUROWY

W brzmieniu Ustawy o ochronie przyrody z 2004 roku¹²: *Park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe, w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju.*

Park krajobrazowy tworzony jest w drodze rozporządzenia wojewody po uzgodnieniu z właściwą miejscowo radą gminy¹³. Tego typu park ma służyć rekreacji krajoznawczej, to znaczy turystyce niepobytowej, wypoczynkowi, a także edukacji.

Aktualnie w Polsce znajduje się 120 parków krajobrazowych (stan na dzień 31 grudnia 2007) o łącznej powierzchni ok. 2,5 mln ha.

---

¹² Zob. Dz.U. Nr 92 z dn. 30 kwietnia 2004 r., poz. 880, art. 16 ust. 1.

¹³ W parku krajobrazowym można kontynuować działalność gospodarczą z pewnymi ograniczeniami, np. nie przewiduje się wznoszenia nowych obiektów budowlanych (z wyjątkiem potrzebnych miejscowej ludności).

Natomiast w województwie dolnośląskim mamy dotychczas 12 tego typu obszarów¹⁴.

Park kulturowy

Pojęcie parku kulturowego pojawiło się po raz pierwszy w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca ubiegłego roku, która weszła w życie w listopadzie 2003 r. Utworzenie parku kulturowego w rozumieniu wspomnianej ustawy to jedna z form ochrony zabytków. Warto wiedzieć, co tak naprawdę oznacza i jakie prawne konsekwencje pociąga za sobą zastosowanie tego rodzaju ochrony dóbr kultury i przyrody.

Park kulturowy tworzy rada gminy w formie uchwały. Wcześniej musi zasięgnąć opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Celem utworzenia parku kulturowego jest ochrona krajobrazu kulturowego oraz zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

III. KONKLUZJA

W poprzednich stuleciach autorzy opisujący wyjątkowe piękno, bogactwo i kulturową tożsamość mieszkańców ziemi kłodzkiej używali m.in. terminu *Herrgottswinkel* lub *Herrgottsländchen*, czyli zakątek Pana Boga lub kraina Pana Boga. Pytamy się czy pojęcia te były tylko wyrazem ich romantycznego usposobienia, czy też faktycznie w poetycki sposób syntetyzowały tutejszą kulturę, tożsamość i bogactwo?

Wstępną odpowiedź przynosi nam inwentaryzacja małej architektury sakralnej Kudowy-Zdroju (tzw. „Czeskiego zakątka”); aktualnie jest

---

¹⁴ Są to: Książański Park Krajobrazowy; Park Krajobrazowy Chelmy; Park Krajobrazowy Doliny Baryczy (część dolnośląska 70.040 ha, część wielkopolska 17.000 ha); Park Krajobrazowy Doliny Bystrzycy; Park Krajobrazowy Doliny Jezierzycy; Park Krajobrazowy Doliny Bobru; Park Krajobrazowy Gór Sowich; Park Krajobrazowy Sudetów Wałbrzyskich; Przemkowski Park Krajobrazowy; Rudawski Park Krajobrazowy; Ślezański Park Krajobrazowy; Śnieżnicki Park Krajobrazowy.

to siedem miejscowości i osad po stronie polskiej i trzy w Czechach)¹⁵. Były wsie i osady „Czeskiego zakątka” to: Kudowa-Zdrój, Czerмна, Brzozowie, Słone, Pstrązna, Bukowina i Jakubowice¹⁶ w Polsce oraz Mała Čermna, Žďárky i Mokřiny w Republice Czeskiej. Jako kryteria badawcze przyjęte zostały dwie kategorie architektoniczne: (1) – nisz, (2) – krzyże, kapliczki, pomniki, dzwonnice, pomniki poległych¹⁷.

Na obecnym etapie badań możemy stwierdzić, że po pierwsze – „kapliczki” żyją. Jedna czwarta obiektów powstała, albo została poważnie zmodyfikowana w ostatnim półwieczu. Co więcej, znaczny procent obiektów, bowiem ponad 90%, jest nadal przedmiotem zainteresowania i pielęgnacji, chociaż nie zawsze w zgodzie ze standardami (i to pomimo procesów przesiedleńczych, braku ciągłości kulturowej i niezbyt silnej pozycji materialnej tutejszych mieszkańców).

Po drugie – można powiedzieć, że z kapliczkami jest po trosze tak jak z winem, tzn. im starsze tym bardziej cenne i wartościowe. Otóż w obrębie miasta Kudowa-Zdrój mamy aż 8 obiektów małej architektury sakralnej w wieku od 150-186 lat. Co więcej, są to kapliczki niezwykle cenne z punktu widzenia religijnego i artystycznego.

Imponująca ilość ponad 170 obiektów (w tym 57 nisz omówionych powyżej), ich rozmieszczenie i stopień natężenia na składowych obszarach naszych miast, wiek oraz wartość artystyczna pomników architektury sakralnej, to znaczące dobra kulturowe, które należy pełniej poznać, ochronić, spopularyzować i włączyć w nurt promocji miasta (m.in. turystyki edukacyjnej i kulturowej itd.).

---

¹⁵ Por. K. BALDY, M. KLEDZIK. *Przydrożne miejsca kultu religijnego i male pomniki architektury w Górach Stołowych*. „Szczeliniec” 2001 nr 5 s. 175; E. BERENT. *Przydrożna i podniebna. Sakralna sztuka ludowa Ziemi Kłodzkiej XVIII – XX w.* Wrocław 2001; R. KRÓL. *Krzyże pamiątkowe na terenie gminy Szczytna*. „Gazeta Gmin” 1993 nr 10.

¹⁶ Pierwsze obszernie studium na ten temat stanowi publikacja – ks. T. FITYCHA – *Mała architektura sakralna – świadectwa wiary i modlitwy ludu Bogu na chwałę, ludziom na pożytek (Czeski zakątek: – Jakubowice)*. Artykuł złożony do druku.

¹⁷ Por. J. WAGNER. *Kapelle*. W: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Bd. 5. Red. W. Kasper. Freiburg – Basel – Rom – Wien 1996 kol. 1316; E. WILEMSKA. *Kaplica. 1. Aspekt historyczno-prawny*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 8. Red. A. Szostek [i in.] Lublin 2000 kol 676-677; T. WALACHOWICZ. *Kaplica pałacowa*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 8. k. 677; S. KOBIELUS. 2. *W sztuce*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 8. k. 677-679; Ch. ZIELIŃSKI. *Sztuka sakralna*. Poznań 1960; M. E. ROSIER-SIEDLECKA. *Posoborowa architektura sakralna*. Lublin 1979; B. SNELA. *Przestrzeń kościelna*. W: *Liturgika ogólna*. Praca zbiorowa. Lublin 1973 s. 175 n; T. SEWERYN. *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*. Warszawa 1958; W. ZIN. *Opowieści o polskich kapliczkach*. Wrocław 1995.

Interesującym i wymownym jest fakt, że znaczna ilość kapliczek, krzyży i nisz powstała bądź zachowała się w obrębie Dolnej i Średniej Czermnej, której obszar o promieniu 100 m wokół kościoła możemy w pełni uzasadniony sposób nazywać „miejską starówką” (nb. ona też wymagałaby chociażby uporządkowania w kwestii architektury).

Z kolei uboższe dane tego typu obiektów na terenie aktualnej Kudowy, możemy tłumaczyć innym i szybko zmieniającym się paradygmatem kulturowym. Bowiem dynamiczny rozwój Kudowy-Zdroju nastąpił z końcem XIX w., a bogaci właściciele coraz bardziej imponujących domów i pensjonatów reprezentowali już bardzo często inne wyznanie i inną kulturę.

Mając na uwadze nadanie Ziemi Kudowskiej nowej atrakcyjności kulturalno-turystycznej i pogłębienie tożsamości oraz znajomości dziejów, a zarazem nadając wyższą rangę zespołowi miejscowej małej architektury sakralnej, korzystnym byłoby doprowadzenie do powstania kilku czy wręcz zespołu parków kulturowych i krajobrazowych¹⁸.

---

²⁰ Synteza wstępnej inwentaryzacji oraz efekty pierwszych analiz i wpływające z nich wnioski, jak też postulaty w postaci referatu połączonego z prezentacją multimedialną na temat: „Mała architektura sakralna na styku granic Kudowy-Zdroju, Nachodu i Hronowa” zostały w dniu 10 czerwca 2008 r. w budynku Urzędu Miasta w Kudowie-Zdroju przedstawione członkom 15-osobowego Zespołu ds. Monitorowania Strategii Rozwoju Gminy Kudowa-Zdrój i Rozwoju Produktów Turystycznych, z panem Adamem Lisem i panem burmistrzem Czesławem Kręcichwostem na czele.

DISCOVERING THE „NEW FACE” AND „GENIUS”
OF KUDOWA-ZDRÓJ

SMALL SACRED ARCHITECTURE
AND CULTURAL AND LANDSCAPE PARK

NICHES

S u m m a r y

We have executed preliminary cataloguing of small sacred architecture objects in nine ‘districts’ of Kudowa-Zdrój – the former villages and settlements of co called „Czech Nook” (including Kudowa-Zdrój, Czerмна, Brzozowie, Słone, Pstrażna, Bukowina and Jakubowice in Poland as well as Mała Čermna, Źďárky and Mokřiny in the Czech Republic). The research criteria comprised two categories connected with the small sacred architecture: (1) – niches and (2) – roadside and memorial crosses, shrines, monuments, campaniles and war memorials.

At the present stage of the researches it has been classified fifty seven niches and a hundred nineteen shrines and monuments of various kinds. We have characterized more in details niches and their two main functions: decorative one and as the places of worship (religious one). The Author postulates to analyze a possibility of creating cultural and landscape parks in these areas. The reason of that is there are a number of niches and shrines (*especially in such places as Dolna and Średnia Czerмна and Słone as well*) and they constitute a precious artistic and cultural objects that can stimulate tourism and interests in the area of Kudowa-Zdrój.

Słowa kluczowe: Kudowa Zdrój, mała architektura sakralna, nisze, park krajobrazowy, park kulturowy

Key words: Kudowa Zdrój, small sacred architecture, niches, landscape park, cultural park